

ТРАДИЦІЙНІ МОТИВИ В ДРАМІ Т. ШЕВЧЕНКА «НАЗАР СТОДОЛЯ»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Франчук М. Традиційні мотиви в драмі Т. Шевченка «Назар Стодоля»; 8 стор.; кількість бібліографічних джерел – 11; мова – українська.

Анотація. У статті розглядаються особливості інтерпретації традиційних мотивів у драмі Т. Шевченка "Назар Стодоля". Означується ступінь модифікації мотивів і риси новаторства автора у їх обробці.

Ключові слова: традиційний мотив, інваріант, фольклорний мотив, літературний мотив, модифікація, обробка.

Однією з актуальних проблем сучасного порівняльного літературознавства є проблема повторюваності й життєвості усталених традиційних матеріалів, які протягом віків переходять з однієї літератури в іншу, від одного автора до іншого і стають своєрідними універсальними моделями бачення світу і людини. Традиційний мотив – найбільш дифузний тип існування подібних структур. У цьому випадку автор використовує як основу свого твору певні події, життєві явища або явища уявного неміметичного світу, які мають ознаки традиційності, позачасового життя і стереотипного сприйняття. Дифузність явища пояснюється відсутністю (за малими винятками) інваріанта мотиву і необмеженістю (окрім меж впізнаваності, знаковості) авторської сваволі у побудові подієвих схем. До традиційних мотивів можна віднести, наприклад, мотив безсмертя (вічної молодості), надзвичайно популярний у світовій літературі від давнини до сучасності. Французька тематологія розглядає мотив як універсальне вираження певних стосунків чи характерів (наприклад, мотив конфлікту між батьком та сином [11, с. 193]). Мотив має якесь індивідуальне втілення у конкретній темі, наприклад, мотив суперництва між братами в темі Прометея та Епіметея або Каїна й Авеля.

Творчість Т. Шевченка дає найширше поле для досліджень явищ повторюваності традиційних матеріалів. Шевченкознавство активно і успішно працює в цьому напрямку. Це дослідження І. Дзюби, О. Забужко, І. Качуровського, В. Шевчука та ін, а також досягнення архетипної критики, наприклад, монографія Гр. Грабовича "Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Т. Шевченка". Проблема однак мало розроблена у напрямку вивчення присутності традиційних мотивів у драматургії письменника. Загалом до сьогодні драматургічний доробок Т. Шевченка, не зважаючи на значний інтерес дослідників, залишається мало вивченим, а особливо у компаративному

аспекті. Основні праці, як наприклад, монографія В. Є. Шубравського "Драматургія Т. Г. Шевченка", зачіпають лише проблему запозичення автором фольклорних традиційних мотивів. В. Є. Шубравський вказує також на особливості використання Т. Шевченком у драмі "Назар Стодоля" традиційного для української літератури мотиву "шлюб всупереч волі дівчини" [9, с. 84]. Лише дотично до проблеми звертаються Вертій О. І. [1], Івашків В. [2], Пенцакова Л. [4], знову ж щодо опрацювання письменником народнописаних мотивів. Наше дослідження має на меті розглянути проблеми рецепції і опрацювання Т. Шевченком традиційних матеріалів як фольклорного, так і літературного походження, і, зокрема, традиційних мотивів. Ми спробуємо визначити у драматургії Т. Шевченка традиційні мотиви різного походження, розглянути особливості їх трактування і засвоєння авторською свідомістю з увагою до структурно-жанрових функцій таких мотивів. Матеріалом дослідження обрано драму "Назар Стодоля", єдиний закінчений драматичний твір Т. Шевченка, що важливо для визначення саме структурно-жанрових позицій традиційних мотивів.

У драмі "Назар Стодоля" присутні дві групи традиційних мотивів, які почасти переплетені і взаємодіють – фольклорні мотиви і літературні.

П'єсу, поза рисами новаторства, написано у річищі українських драматургічних традицій [5], тому вона має в собі фольклорно-етнографічні мотиви, характерні для попереднього етапу розвитку національної драми. Важливим структурним компонентом твору, що переводить його у площину фольклоризму, є епізод сватання Галі за полковника. Т. Шевченко з етнографічною точністю майже повністю відтворює хід цього родинно-побутового обряду [10, с. 104]. Свати представляються як мисливці, що хочуть вполювати куницю – красну дівчицю. Хліб, який старости принесли, міняється на вишиті дівчиною рушники. Однак драматург пішов далі своїх попередників у використанні популярного фольклорного матеріалу

(епізоди сватання є в п'єсах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, у творах представників побутово-етнографічної драматургії початку XIX століття). Він не механічно використовує цей матеріал, просто вмонтувавши його в оригінальний текст. Т. Шевченко згідно з напрямком розвитку дії модифікує структуру і зміст фольклорного мотиву. По-перше, сватання відбувається у Святвечір – це порушення традицій і святкових табу. Хома Кичатий навіть просить спеціального дозволу у панотця і змушений підкупити його. Сотник поспішає видати дочку за полковника, поки Назара відіслано з грамотами в Гуляй-Поле. По-друге, у дійстві не бере участі “князь” – наречений (його особу із зрозумілих причин приховують від Галі), якого дівчина має за звичаєм пов'язати спеціальною весільною хусткою (ця хустка предметно присутня у сцені викрадення як оберіг майбутнього шлюбу). Таким чином, Т. Шевченко модифікує традиційний фольклорний мотив, зробивши його органічною частиною драматичної дії своєї п'єси. Те саме відбувається з мотивом вечорниць. Вечорниці у драмі не виступають самодостатнім фольклорно-етнографічним дійством (із функцією вставної частини), хоч автор зберігає всі елементи цього дійства: зібрання молоді у наперед обраній хаті, пісні, танці, образ господині вечорниць (зазначимо, що в образній структурі п'єси це малофункціональний персонаж), образ кобзаря, що розповідає страшну казку тощо. Вечорниці є своєрідним колоритним тлом для драматургічної зав'язки – рішення побратимів викрасти Галю. Вечорниці – масове гуляння молоді, на якому зручно і природно домовитись зі Стехою про допомогу у викраденні. Важливу роль у розвитку дії відіграє також на перший погляд цілком декоративний епізод – розповідь кобзарем казочки-страховиночки. Стеха, скориставшись з фабули фольклорної оповідки, знаходить привід піти до призначеного місця зустрічі закоханих.

Отже, у використанні звичних для попередньої драматичної традиції фольклорних мотивів Т. Шевченко виступає як новатор. Традиційний фольклорний матеріал, який у п'єсах драматургів-попередників письменника носить найчастіше декоративно-етнографічний характер і порушує динаміку розвитку подій, перевантажує п'єсу епізодичними деталями (тобто знижує сценічні якості драматичного твору), у “Назарі Стодолі” виконує важливу структурно-подієву роль, допомагає природному розвитку конфлікту.

Друга група традиційних мотивів у драмі “Назар Стодоля” – це мотиви літературного походження.

Традиційний мотив, покладений автором у основу розвитку конфлікту драми, – це мотив нерівного шлюбу (мезальянсу). Його варіантом, що, до речі, найчастіше зустрічається у світовій літературі, є мотив “старий чоловік, молода жінка”. На конкретне літературне джерело інваріанту цього

мотиву важко вказати. Мотив має широкі життєві паралелі, і тому його значне розповсюдження у світовому мистецтві пов'язане, на нашу думку, з типологічними чинниками. Мотив має два морально-оцінних параметри: старий чоловік-молода дружина як ідеальний союз мудрості і юності (наприклад, у трагедії В. Шекспіра “Отелло”) і старий чоловік-молода дружина як союз з примусу, власне мезальянс (додається також момент соціальної нерівності). Саме останній варіант використав Т. Шевченко у драмі “Назар Стодоля”. Зазначимо, що мотив нерівного шлюбу має в літературі певне комедійне забарвлення, зафіксоване, скажімо, у “Декамероні” Д. Боккаччо (день сьомий, новели 5 і 8). У драматургії тема мезальянсу активно розроблялась у просвітницькій міщанській драмі, а також у сентиментальній “слізливій” комедії. Треба зауважити саме гумористично-сатиричний аспект втілення мотиву, зокрема у темі обдуреного старого чоловіка. У Т. Шевченка мотив нерівного шлюбу існує локально, він не розвинений, але добре опрацьований. Ми маємо обидва морально-оцінних параметри цього мотиву, представлені у позиціях Хоми Кичатого (“Старий чоловік краще молодого” [8, с. 12]) і Галі або ж Стехи (“Ще пак, такий старий ... а панночка.” [8, с. 10]), підкреслених недвозначними зауваженнями господині вечорниць (“Чи довго ж вона буде любоватися його лисиною замість ясного місяця. Ох, ох! Старі, старі! Сидіть би вам тільки на печі та жувать калачі; так ні, давай їм жінку, та ще молоду.” [8, с. 21]). У драмі Т. Шевченка також присутній комедійний аспект мотиву, яскраво виражений у першому діалозі Хоми Кичатого і Стехи, а також у монолозі господині вечорниць. Зауважимо, що мотив нерівного шлюбу не можна назвати суто літературним, він характерний і для українського фольклору, причому в обох його аспектах – комедійному (наприклад, пісня “Задумав дідочок, задумав жениться...”) і драматичному (наприклад, пісня “Та чи я в лузі не калина”).

Значно ширше розгорнуто і опрацьовано у драмі “Назар Стодоля” традиційний мотив “слуга двох господарів”. Цей мотив, прив'язаний до жанру комедії положень (К. Гольдони “Слуга двох господарів”, Ж.-Б. Мольєр “Вітівки Скапена”, Г. Квітка-Основ'яненка “Шельменко-денщик”), у Т. Шевченка набуває іншого, некомедійного наповнення. Слуга двох господарів – ключниця Стеха. Саме її вчинки найбільше рухають драматичну інтригу, а підступна зрада нею закоханих загострює конфлікт до кульмінації. Дволикість цього персонажа не до кінця вмотивована. Вона служить Хомі Кичатому за його примарну обіцянку одружитись з нею, а видавши хазяїну наміри Галі і Назара втекти, щиро співчуває закоханим. Образ Стехи не має виразно комедійних ознак, властивих образу інтригана, характерного для мотиву “слуга двох господарів”, однак вчинки служниці, їх суперечливість важко вкладається в

образ лиходія [9, с. 102]. Таким чином, Т. Шевченко ускладнює мотив, а також драматизує традиційний комедійний мотив, вдало використавши такі його риси, як дієвість, непередбачуваність у розгортанні колізій, для природнього просування дії, тобто для досягнення сценічної досконалості п'єси.

Названі традиційні мотиви складають структурний кістяк драми "Назар Стодоля". У творі присутні також інші мотиви, що так чи інакше належать до літературної чи фольклорної традиції. Це, скажімо, мотив жінки, зокрема у варіанті "жінка – втілення нечистого" ("Х о м а. (...) У такому ділі, як не верти, треба або чорта, або жінки" [8, с. 11]; "Г н а т. (...) жінки наголо всі цокотухи: не для їх вигадано слово м о в ч а т и." [8, с. 25]). Ще один традиційний мотив драми – "любов, сильніша за смерть", втілений в образах закоханої пари, Назара і Галі ("Назар. (...) О, як ми будемо гарно жити! Збудую тобі хату світлу (...), посаджу тебе на золотім кріслі, мов кралю, і довго, поки вмру, все любуватимусь тобою. Та чи вмру ж я коли-небудь? Ні, я ніколи не вмру! Коли ти будеш зо мною, то смерть не посміє в хату нашу заглянуть." [8, с. 35]). Цей романтичний мотив у драмі Т. Шевченка присутній в інваріантному вигляді – любов перемагає у ситуації смертельної безвиході.

З образом козака Гната Карого пов'язано мотив минулості, що має своїм джерелом біблійну Книгу Екклезіастову: "Г н а т. (...) Дурниця все: і товариство, і любов, – цур їм! нема їх на світі!" [8, с. 24]. Ще один традиційний мотив драми, що має біблійну основу, – фольклорний мотив братовбивства у розповіді Стехи про місяць: "Як Христа дочитались, старший брат на Великдень, коли ще добрі люди на утрени стояли, пішов підкинути волам сіна, та замість сіна проткнув вилами свого меншого брата: так їх Бог так і поставив укупці на місяці, на вид усьому хрещеному миру..." [8, с. 28]. Цей варіант біблійного мотиву брато-

вбивства Т. Шевченко вводить у текст з певною повчальною метою, означивши тему підступності й зради, втілену в образі Хоми Кичатого, а частково в образі Стехи. Таким чином, історично-побутовий конфлікт п'єси переходить у морально-етичну площину, про що виразно свідчить змінене автором закінчення драми [7, с. 21]. У новому закінченні раптова зміна у поведінці Хоми Кичатого має ознаки просвітницької етики (порівняємо з раптовим рішенням возного відступитись від Наталки у драмі "Наталка Полтавка" І. Котляревського). У творі також присутній традиційний мотив побратимства в образах Назара і Гната, а також мотив ката, який виразно проступає у запеклих суперечках Хоми Кичатого і Назара (варіанті катування духу злими намірами і вчинками). У цілком негативному образі сотника, який у кульмінаційній сцені кардинально змінюється, ми бачимо мотив провини і спокути: "Х о м а: О сльози, сльози! Чом ви перше не лилися? Назаре, я чернець... спокутую в рясі мої беззаконія!" [8, с. 40].

Сумніви Т. Шевченка щодо визначення жанру "Назара Стодоля" [7, с. 21] мали підставу. П'єса не має ознак трагедії: гострий конфлікт вирішено, вона позбавлена підкреслено серйозного тону. У творі присутні елементи комічного, і, зокрема, у використанні комедійних аспектів традиційних мотивів. Фольклоризм драми, що полягає і в запозиченні фольклорних мотивів, лежить у площині романтичної поетики раннього Т. Шевченка, однак у ній вже проступає особлива творча здатність зрілого поета модифікувати й оригінально опрацьовувати традиційні фольклорні мотиви.

Загалом, драма "Назар Стодоля" Т. Шевченка стала якісно новим явищем української драматургії, зокрема і в аспекті своєрідної авторської рецепції й інтерпретації знаних літературних і фольклорних мотивів, і саме цей аспект потребує подальшого глибокого вивчення.

Література

1. Вертій О. І. Драма Т. Шевченка "Назар Стодоля" / О. І. Вертій // Українська мова і література в школі. – 1989. – № 3. – С. 10-16.
2. Івашків В. Тарас Шевченко-драматург: причинки до теми (До 150-річчя від смерті) / В. Івашків // <http://www.ntsh.org/node/166>
3. Коломієць В. Драма Тараса Шевченка "Назар Стодоля" в контексті історії української літератури: Матеріал для оглядової лекції в 9 класі / В. Коломієць // Дивослово. – 2004. – № 10. – С. 15-19.
4. Пенцакова Л. "Наша дума, наша пісня...": (Народнопоетичні джерела творчості Т. Г. Шевченка) / Л. Пенцакова // Українська література в загальноосвітній школі. – 2002. – 4. – С. 24-26.
5. Пільгук І. Від "Наталки Полтавки" до "Назара Стодоля" / І. Пільгук // Літературна критика. – 1937. – № 4. – С. 21-36.
6. Скорина Л. Енергетика жанрової форми п'єси Тараса Шевченка "Назар Стодоля" / Л. Скорина // Шевченків світ : наук. щорічник : Вип. 3 – Черкаси : Чабаненко Ю., 2010 – С. 82-90.
7. Шевченківський словник. – К. : УРЕ, 1978. – Т. 2. – С. 21-22.
8. Шевченко Т. Назар Стодоля / Т. Шевченко // Шевченко Т. Твори у трьох томах. – К. : Держлітвидав, 1963. – Т. 2. – С. 7-40.
9. Шубравський В. С. Драматургія Т. Г. Шевченка / В. С. Шубравський. – К. : Держлітвидав, 1961. – 120 с.

10. Шубравська М. Народні обряди в творчості Шевченка / М. Шубравська // Зб. праць 25-ї наукової шевченківської конференції. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 97-126.
11. Trousson R. Tematy czy motywy? / R. Trousson // Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej / pod redakcją Haliny Ianaszek-Ivanickovej. – Warszawa, 1997. – S. 192-200.

Марина Франчук

ТРАДИЦИОННЫЕ МОТИВЫ В ДРАМЕ Т. ШЕВЧЕНКО «НАЗАР СТОДОЛЯ»

Аннотация. В статье рассматриваются особенности интерпретации традиционных мотивов в драме Т. Шевченко "Назар Стодоля". Обозначается степень модификации мотивов и черты новаторства автора в их обработке.

Ключевые слова: традиционный мотив, инвариант, фольклорный мотив, литературный мотив, модификация, обработка.

Maryna Franchuk

TRADITIONAL MOTIVES IN THE DRAMA OF T. SHEVCHENKO «NAZAR STODOLYA»

Summary. Article discusses the features interpretations of traditional motifs in the drama of T. Shevchenko "Nazar Stodolya". The degree of modification of the motives and the features of the innovation of the author in their processing.

Key words: traditional motif, invariant, folklore motif, literary motif, modification, process.

Стаття надійшла до редакції 3.01.2014 р.

Франчук Марина Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського літературознавства та компаративістики Житомирського державного університету ім. І. Франка.